

**JADIDLARNING AVLODLAR BARKAMOLLIGINI
TA'MINLASHDAGI XIZMATLARI**

MAXKAMOV AZIZBEK OMONBEK O'G'LI.

TDTTr.U talabasi.

Salimov Baxriddin Lutfullaevich.

Ilmiy raxbar.

Annotatsiya: *Jadidlarning beqiyos xizmatlaridan yana biri xalq manfaatini zamon talablari darajasiga olib chiqishi, farzandlar avlodlar barkamolligini ta'minlash edi. Behbudiy butun faoliyatini savodsizlik, johillik, qoloqlik madaniyatsizlikni tugatishga qaratdi. Yoshlarning kelajagini bilim saviyasini, ma'naviyatini ko'tarish edi. Fitrat o'z davrining buyuk allomasi sifatida iz qoldirdi. O'z ijodini xalq manfaatiga bag'ishladi.*

Kalit so'zlar: *Jadidlar, xalq manfaati, avlodlar barkamolligi, yoshlar kelajagi.*

Abstract: *Another of the incomparable services of Jadids was to bring the people's interest to the level of modern requirements, to ensure the perfection of children and generations. Behbudi focused his entire career on ending illiteracy, ignorance, and backwardness. The future of young people was to raise the level of knowledge and spirituality. Fitrat left a mark as a great scholar of his time. He devoted his work to the benefit of the people.*

Key words: *Jadids, people's interest, perfection of generations, future of youth.*

Jadidlarning beqiyos xizmatlaridan yana biri xalq manfaatini zamon talablari darajasiga olib chiqishi, farzandlar avlodlar barkamolligini ta'minlash edi. Yoshlarning kelajagini bilim saviyasini, ma'naviyatini ko'tarish edi. Biroq Turkistondagi oktyabr voqealari jadidlarning orzu-umidlarini ro'yobga chiqarishga yo'l qo'ymadi. Shunday tazyiqlarga qaramay jadidlar

bolsheviklarning har biri millat o'z taqdirini o'zi belgilashi haqidagi deklaratsiyasidan foydalanib, Qo'qonda Turkiston muxtor Respublikasi Turkiston muxtoriyatini e'lon qildilar. Ammo, bu muxtoriyatning faoliyati uch oy davom etgandan so'ng qonli fojialar bilan tugatilgani tarixdan ma'lum. Ayniqsa, ana shu harakatdan so'ng jadidlar jiddiy ta'qib qilina boshlaganlar. Bu ta'qib 1937-38 yillargacha keldi va jadidchilikning deyarlik barcha namoyondalari otib tashlandi surgun qilinib yo'q qilib yuborildilar. Shunday bo'lishiga qaramasdan ularning ezgu-niyati va hatti-harakatlari halq qalbidan mustahkam o'rin oldi. Ular qoldirgan boylik endilikda ma'naviy ozuqa sifatida insonlarni bahramand qilib kelmoqda. Hozir esa ularning faoliyati namuna sifatida qadrlanmoqda. Ko'plarga o'mak bo'ladigan millat haqida o'ylash, uning mehri bilan yashash, unga sodiq bo'lish borasida tengi yo'q jadidchilardan biri Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919) edi. Jadidchilar ichida Behbudiy otashin xalqparvar, iste'dodi va qobiliyati bilan boshqalardan ajralib turar edi. Davlat arbobi Fayzulla Xo'jaev u kishi to'g'risida shunday degan edi: «Buxoro va Turkistondagi o'zbek jadid tashkilotlari... bir qancha qulayliklarga erishish uchun butun kuchlarini sarfladilar. Bu borada Mahmudxo'ja Behbudiy nomini eslamasdan o'tib bo'lmaydi. Siyosiy, ijtimoiy faoliyati va bilimining kengligi jihatidan Turkistonning o'sha vaqtdagi jadidlardan unga teng kela oladigan kishisi bo'lmas kerak».

Behbudiy ham boshqa ilg'or fikrlovchi jadidlardek feodal monarxiya tuzumini qoraladi. Mazkur tizim o'rta asr qoloqliklari darajasida deb bildi. Feodal tuzumga qarshi chiqqan Behbudiy Vatani, xalqi, millatini ma'naviy-siyosiy manfaatlarini yoqlab chiqdi. Buning uchun yangicha maktablar ochish, unda aniq fanlarni o'qitish, yoshlarga Yevropacha ta'lim berish, matbuot erkinligi, so'z erkinligiga erishish kabi o'sha davrning talabidan kelib chiqqan shiorlarni o'rta tashladi. Shu munosabat bilan Behbudiy tomonidan aytilgan ushbu otashin fikrlarga diqqatni qaratsak, Behbudiy niyatlarini darhol tushunamiz.

«... Mustabid amirlikning ag'dariladigan kuni yaqin, yuksak adolat tantanasiga va mehnatkash xalqning barcha ezuvchilar ustidan g'alabaga ishonchi

bizga jismoniy azob – uqubatlarga bardosh berish uchun kuch - quvvat bag‘ishlaydi. Agar bizning hayotimiz hurriyat va xalqning baxt – saodati uchun qurbonlik sifatida kerak bo‘lsa, biz o‘limni ham xursandchilik bilan kutib olamiz. Bizning o‘limimiz uchun eng yaxshi qasos mustabid amirlikni tezroq yiqitish va mazlum Buxoro xalqini ozod qilish bo‘ladi...».

Bunday inqilobiy qarashlar Buxoro va Xiva xonliklarini sha‘niga aytilgan fikrlar bo‘lib haqiqiy vatanparvarning fikri edi.

Behbudiy butun faoliyatini savodsizlik, johillik, qoloqlik madaniyatsizlikni tugatishga qaratdi. Milliy ma‘naviyatni ko‘tarish amaliy orzusiga aylandi. Mustamlakachilik siyosatiga karshi chiqdi. Ming afsuslar bo‘lsinki, o‘sha suronli yillarda Behbudiy va uning o‘rtoqlarini yashirin holda turli nayranglar bilan o‘ldirib yuborganlar. O‘z o‘limini bilgan Behbudiy quyidagi vasiyatlarni yozib qoldirgan: «Ey Turkiston maorif ishlarida bo‘lg‘on o‘rtoq va o‘g‘lonlarim! Men o‘zim garchand bandiy bo‘lsa-da, sizlarni esimdan chiqarmayman va sizlarg‘a bir oz vasiyat qilib o‘taman:

Mani sevar o‘rtoqlarim-manim so‘zlarimni quloqlaringizga olingizlar! Biz ikki oydan beri Buxoro shahrida bandi bo‘lib yurib, oxir 10 kundan beri bu yerda (Qarshi shahrida) bu zolimlarning qo‘lig‘a tushib, bandi bo‘ldik. Jadid, kofirlik otini ko‘tardik. Sipohlar ichida tilchilik otini ko‘tardik. Bu yerdan qutilmog‘imiz gumon bo‘ldi.

O‘rtoqlarim-Siddiqiy, Ayniy, Fitrat, Qurbi (?) va Akobir Maxdum va o‘g‘lonlarim Vadud Mahmud, Abdulqodir Shakuriy – sizlarg‘a vasiyat qilaman! Maorif yo‘lida ishlayturg‘on muallimlarning boshini silangizlar! Maorifga yordam etingiz! O‘rtadan nifoqni ko‘taringiz! Turkiston bolalarini ilmsiz qo‘ymangizlar! Har ish qilsangiz jamiyat ila qilingizlar! Hammaga ozodlik yo‘lini ko‘rsatingizlar! Bizdek maorif qurbonlarini yo‘qlangizlar! Buxoro tuprog‘ig‘a tezlik ila yo‘l boshlangizlar. Ozodlikni tezlik ila yuzaga chiqaringizlar! Bizning qonimizni zolim beklardan talab qilingizlar! Maorifni Buxoro tuprog‘ida joriy qilingizlar! Bizning otimizga maktablar ochingizlar! Bizlar ul chog‘da qabrimizda tinch yotarmiz! Maning o‘g‘lonlarimg‘a salom yetkazingizlar! Bu

hamrohlarimning avlodlaridan xabardor bo‘lingizlar. Ushbu vasiyatlarimni yozib Ahmadga berdim».

Behbudiyning dunyoqarashi, yuksak ma’naviyat uchun kurashi uning 1912 yilda yozilgan «Padarkush» p’esasida o‘z aksini topgan. Savodsizlik, tarbiyasizlik, madaniyatsizlik, axloqiy buzuvchilik tufayli johil bola o‘z padaritasini o‘ldirishgacha borib yetganini tasvirlovchi bu asar keyinchalik ko‘plab yozuvchilarga qattiq ta’sir etgan. Jumladan, Abdulla Qodiriy: 1913 yillarda chiqqan «Padarkush» p’esasi ta’sirida «Baxtsiz kuyov» otlilik teatr kitobini yozib yuborganimni o‘zim ham payqamay qoldim, deb ta’kidlagan (Ahmad Aliev. Ma’naviyat, qadriyat va badiiyat. Toshkent «Akademiya» 2000 y). (?) Mahmudxo‘ja Behbudiy Samarqand viloyatining Siyob tumanidagi Baxshitepa qishlog‘ida ruhoniy, ziyoli oilasida dunyoga kelgan. U arab, fors tillarini o‘rgangan. Dastlab Abdurahmon Jomiyning «sharhi Mullo» buyuk ma’naviyat merosini o‘ziga singdirgan bo‘lsa ajab emas. U o‘zining dastlabki asarlarining birida: «Meni, shaxsan eng ko‘p qiynaydigan narsa-umuman bemaqsad, yoki faqat pul, foyda, pora, shuhratparast va amalparastlik «kasalliga» muhtalo bo‘lgan va faqat o‘zinigina o‘ylaydigan tabaqalardir... Zotan jamiyatni kemiradigan shular, taraqqiyotni orqaga suradiganlar shular, xalqi, vatani, butun jamiyat kelajagini sotadiganlar shular, ochig‘ini aytganda, xoin va sotqinlar shular»... degan fikrlarni bejiz aytmagan.

Behbudiy tashabbuskor muallim sifatida ham shakllandi. Insonning ma’naviy qiyofasini shakllanishiga e’tiborni qaratdi. Undan meros qolgan ilmiy ishlarga, adabiyot va san’at durdonalariga diqqat qilgan ziyoli shunga guvoh bo‘ladi. «... Endi kelayluk shu jaz’iy tashabbuslar mas’alasigakim. Bu: kursi (stul)ga o‘turmoq, qoshiq va chinakcha iste’mol etmak, medal taqmoq, havoning issiqligi uchun bosh yalong‘och o‘tirmoq kabi shaylardan iboratdir. Agar bu jaz’iy tashabbuslar ila-da kishi kofir bo‘laversa, bas, yer yuzida bir nafar ham musulmon qolmasligi lozim kelur...»

«... Rasm va odatlar ichida foydali va yaxshisi bo‘lg‘onidek, yomon va zaralisi ham mutloqo bordur. Chunonchi, burung‘i zamonda isrofli to‘y va aza,

bazmi juvon kabi yomon odatlarimiz yo‘q edi. So‘ngra paydo bo‘ldi: qabul etduk. Endi muning qo‘lidan osonlik ila qutula olmay turubmiz...»

Mahmudxo‘ja Behbudiy safdoshlaridan biri Abdurauf Fitrat (1886 – 1938) ham ba‘zi safdoshlari singari oktyabr inqilobidan najot kutganlardan biri edi. Fitratning faolliyati olimlar ikki davrga bo‘ladilar XX asrning 10-nci yillarigacha bo‘lgan va undan keyingi 25-30 inchi yillar davridir. Ming afsuslar bo‘lsinki, o‘zbek xalqining jonkuyarlaridan biri bo‘lgan Fitrat ham jirkanch qo‘llar orqali qatl etildi. U o‘z davrining buyuk allomasi sifatida iz qoldirdi. O‘z ijodini xalq manfaatiga bag‘ishladi. Xalq o‘rtasida yirik olim, adabiyotda shoir, yozuvchi, dramaturg va siyosatchi sifatida tanildi. U anchagina hikoya, p‘esa, she‘r, adabiy-tanqidiy maqolalar, qo‘llanmalar, darsliklar yozib xalqni manfaatini yuksaklikka ko‘tarishga intilgan inson sifatida shakllangan edi. Sobiq sovet tuzumi davrida Fitratdan qolgan ma‘naviy merosga e‘tibor qaratilmadi. Mazkur tuzum davrida o‘qib bilim olganlar Fitratning ensiklopedik, ya‘ni har tomonlama taraqqiy etgan faoliyatidan xabarsiz qoldilar. Shukrlar bo‘lsinki, mustaqillik tufayli Fitratning faolliyati ifoda etgan bir qancha asarlar hayot yuzini ko‘rmoqda.

Fitratning qarashlari «Qiyomat», «Me‘ros», «Qiyshiq eshon», «Zaynab va Zayid», «Oq mozor», «Bedil», kabi asarlarida «Ro‘zalar», «Shaytonning tangriga isyoni», «Hind ixtilochilari» kabi drammalarda o‘z aksini topgan. Bu otashin asarlarning barchasida ma‘rifatparvarlik yuksak ma‘naviylik, falsafiylik g‘oyalari haqida fikr yuritiladi. Masalan, u o‘zining «O‘gut» she‘rida quyidagi fikrlarni bildiradi:

«Og‘ir yigit! Sening go‘zal, nurli ko‘zingda,
Bu millatning saodatin, baxtin o‘qidim.
O‘ylashing-da, turishing-da, hamda o‘zing-da,
Bu yurt uchun qutilishning borlig‘in ko‘rdim.
Turma, yugur, tinma, tirish, bukulma, yuksal!
Hurma, kirish, qo‘rqma, yopish, yurma, qo‘zg‘ol!
El yo‘lini to‘sib turg‘on eski bulutlarni

Yondirib qo‘y, yirtib tashla, barchasin yo‘q et!

Qila olmasang shu ishlarni

Sening uchun xo‘rlikdir bu!...

Yiqil, yo‘qol, ket»!

Ko‘rib turibmizki, olim bu fikrlari bilan barcha insonlarni ilm-ma‘rifatga chorlaydi. Jaholatni qoralaydi.

REFERENCES

1. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Севинч Акмаловна Тоғаева. [ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОБЛЕМ СОЦИАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ФИЛОСОФИИ](#). STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 52-55.
2. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Шавкатова Сарвинозхон Лазиз кизи. РАЗЛИЧНЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 60-63.
3. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Ўралова Дилноза Орифбой кизи. РОЛЬ ФИЛОСОФИИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 56-59.
4. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдусатторов, Фатхулла Хайрулла Ўғли, & Ганибоев, Дилмурод Анваржон Ўғли (2023). ТЕНГЛИК ВА БАХТ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРДА ТУТГАН ЎРНИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (3), 16-21.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдухоликов, Диёрбек Сайрбек Ўғли, & Комилов, Фарходжон Абдусамин Ўғли. (2023). ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ВА ТАРТИБГА СОЛИБ ТУРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛЛАР. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (3), 41-46.

6. Салимов , Б. Л., Файзиев , С. Ф., & Қурамбаев , Ж. (2022). ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ АСАРЛАРИДА ИНСОН ВА ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗАРО АЛОҚАДОРЛИГИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Journal of Integrated Education and Research, 1(6), 44–50.